

ТМГ. XXXVIII	Бр. 4	Стр. 1629-1646	Ниш октобар - децембар 2014.
--------------	-------	----------------	------------------------------

UDK 17.021.1:316.613.4:316.642.2

Оригиналан научни рад

Примљено: 25. 5. 2014.

Ревидирана верзија: 30. 8. 2014.

Одобрено за штампу: 24. 11. 2014.

Душан Ранђеловић
 Универзитет у Приштини са
 привременим седиштем у
 Косовској Митровици
 Филозофски факултет
 Катедра за психологију
 Косовска Митровица
 Милица Митровић
 Бојана Димитирјевић
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет
 Департман за психологију
 Ниш

АГРЕСИВНОСТ И ЗАДОВОЉСТВО ЖИВОТОМ У УСЛОВИМА ДРУШТВЕНЕ КРИЗЕ*

Апстракт

У раду се утврђују различити аспекти агресивности (вербална, физичка, бес и непријатељство) код младих, као и задовољство животом у условима друштвене кризе. Испитивана је и веза ових варијабли са појединим социодемографским варијаблама, као и могућност предикције задовољства животом на основу познавања вредности различитих аспеката агресивности и степена угрожености у условима друштвене кризе. На узорку од 473 студента Универзитета у Приштини – Косовској Митровици примењени су следећи инструменти: Скала агресивности (Buss & Perry, 1992), Скала општег задовољства животом (Penezić, 1999) и Упитник о степену угрожености појединца у условима друштвене кризе (Минић, 2009). Од техника за обраду података коришћени су технике дескриптивне статистике, Пирсонов коефицијент корелације, т-тест значајности разлика и мултипла регресиона анализа.

Резултати показују да су изражености укупне агресивности и нивоа угрожености у условима друштвене кризе испод, а израженост задовољства животом изнад теоријског просека.

Ниво угрожености у условима друштвене кризе позитивно корелира са физичком агресивношћу и непријатељством. Када је у питању веза између различи-

alkadule9@yahoo.com

* Рад је настао као резултат рада на пројекту *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* (евиденциони број Ш 47023), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тих аспеката агресивности и појединих социодемографских карактеристика, потврђена је ниска, али статистички значајна корелација између физичке агресије и образовања родитеља. Такође, пронађено је да мушки испитаници показују статистички значајно виши степен опште и физичке агресивности од женских испитаника. Студенти са сталним местом боравка на територији Косова и Метохије показују виши степен угрожености у условима друштвене кризе, као и нижи степен задовољства животом од студената из Јужне Србије. Потврђена је и могућност предикције задовољства животом на основу степена угрожености у условима друштвене кризе и различитих аспеката агресивности. Процент објашњене варијансе је 17%, а као најбољи предиктор показало се непријатељство.

Кључне речи: агресивност, задовољство животом, степен угрожености у условима друштвене кризе

AGGRESSIVENESS AND LIFE SATISFACTION IN TIMES OF SOCIAL CRISIS

Abstract

This paper determines different aspects of aggressiveness (verbal, physical, anger, and hostility) as well as life satisfaction in times of social crisis among young people. The paper also examines the connection between these variables and certain socio-demographic variables, as well as the possibility of prediction of life satisfaction based on the knowledge of the values of different aspects of aggressiveness and the degree of vulnerability in times of social crisis. We used the following instruments on a sample of 473 students from the University of Priština-Kosovska Mitrovica: Scale of Aggressiveness (Buss & Perry, 1992), the Scale of Overall Life Satisfaction (Penezić, 1999), and the Questionnaire on the Degree of Vulnerability in Times of Social Crisis (Minić, 2009). The techniques used for processing data were the techniques of descriptive statistics, Pearson's correlation coefficient, t-test of significant difference, and multiple regression analysis.

The results show that the prominence of overall aggressiveness and the degree of vulnerability in times of social crisis are below the theoretical average, whereas the prominence of life satisfaction exceeds it.

The degree of vulnerability in times of social crisis positively correlates with physical aggressiveness and hostility. In terms of the relationship between different aspects of aggressiveness and certain socio-demographic characteristics, we confirmed a low, but still statistically significant, correlation between physical aggression and the education of the parents. We also found that male respondents show a statistically significant higher level of overall and physical aggressiveness compared to female respondents. The students with permanent residence in Kosovo and Metohija show a higher degree of vulnerability in times of social crisis, as well as a lower level of life satisfaction, compared to the students from Southern Serbia. In addition, we confirmed the possibility of predicting life satisfaction based on the degree of vulnerability in times of social crisis and different aspects of aggressiveness. The percentage of the explained variance is 17%, and hostility has proven to be the best predictor.

Key words: aggressiveness, life satisfaction, degree of vulnerability in times of social crisis

УВОД

Последњих тридесет година српско друштво се суочава са разним променама које у већини случајева утичу негативно на његове чланове. Нестабилност друштва, суоченог не само са финансијском кризом и кризом вредности, већ суоченог са ратом и свим последицама рата, донело је неизвесност његовим члановима, од којих су се неки суочавали и са ситуацијама животне угрожености. Узимајући у обзир број стресора који су деловали на друштво и његове чланове и на честу немогућност друштва, институција и чланова да се носе са стресорима, могло би се рећи да живимо у условима друштвене кризе. Свакодневно се суочавамо са последицама периода који је иза нас, од којих је, могло би се рећи, све већа агресивност младих, горући проблем. Насиље, које је део наше свакодневнице, наводи на разматрање и истраживање овог аспекта људске природе. Било би добро када би истраживања, поред бољег упознавања феноменологије агресивности, понудила и практична решења друштву, које буран период друштвених промена полако оставља иза себе.

И поред бројних теорија агресивности, не може се рећи да постоји коначно, задовољавајуће и свеобухватно објашњење ове појаве. Када је реч о агресивности, понуђено је мноштво дефиниција. Ипак, могло би се рећи да је најшире прихваћена она коју је дао Берковиц (Berkwowitz, 1993, према Suris et al., 2004) по којој агресија представља циљно усмерено понашање чија је намера наудити или оштетити објекат или особу. Бус (Buss, 1961, према Bushman & Anderson, 1998) тврди да је агресивност реакција којом се намерно или ненамерно штетни стимулус упућује другим особама. Бус даље тврди да се може извршити класификација дела људске агресивности на основу три дихотомне варијабле: физичко-вербално, директно-индиректно, пасивно-активно. Разлике на димензији пасивно-активно, заправо, представљају разлике између агресивности усмерене ка другима и агресивности усмерене ка себи, чији је екстреман облик суицид (Friedman & Pumphrey, 2002, према Ramirez & Andreu, 2003). Из тог разлога се фокус истраживања најчешће задржава на активним облицима агресије, па тако код физичке агресије штетни стимулус који се упућује другима представља бол и повреду, док је у случају вербалне агресије штетни стимулус одбацивање и претња. Када је у питању димензија директно-индиректно, Бус, (Buss, 1961, 1971, према Bushman & Anderson, 1998) разлику између ова два облика прави на основу могућности идентификовања агресивног понашања од стране жртве. Наиме, када је реч о директној агресивности, жртва лако идентификује агресора, док у случају индиректне агресије жртва није у стању да лако идентификује агресора. Индиректни агресивни акт је могуће реализовати на два начина: први начин је да жртва није уопште присутна, па се штетни стимулус заправо “упућује” пре-

ко негативних реакција других људи. У другом случају жртва није повређена, нити уплашена, али је оштећено њено власништво. Индиректна агресија се разматра и као социјална или као релациона агресија, јер подразумева манипулацију социјалним односима, уништавање репутације, социјалног статуса или пријатељства.

Многи аутори су, поред Буса, наводили различите форме агресивности. Поред форми, разматране су и психолошке компоненте агресије као што су бес, хостилност и отворено агресивно понашање, схваћено у најужем смислу. Бес се односи на осећања, односно представља афективну компоненту агресивног понашања. Хостилност је негативна евалуација људи и ствари (Buss, 1961, према Bushman & Anderson, 1998). Хостилност, дакле, подразумева став који је обично праћен бесом. Бес и хостилност воде ка агресивном понашању усмереном ка уништењу објекта, повређивању или наношењу штете (Ramirez & Andreu, 2006).

Са развојем позитивне психологије, фокус психолошких истраживања се помера са психопатологије на позитивно ментално здравље и феномене као што су оптимизам, задовољство животом, нада. Бављење психичким поремећајима се све више замењује бављењем оним искуствима, особинама и условима који омогућавају оптимално функционисање индивидуе и њен развој. Захваљујући томе у последњих тридесет година расте број истраживања која се баве испитивањем субјективног благостања. Познати аутори у овој области изједначавају субјективно благостање са срећом (као што су Ed Diener, Sonya Lyubomirsky, Ruut Veenhoven, Martin Seligman, Daniel Nettle, према Јовановић & Нововић, 2008), која је дуги низ година била занемаривана и маргинализована од стране академске јавности. Истраживачи разликују когнитивну и афективну компоненту субјективног благостања. Динер (1984) наводи да субјективно благостање чине три компоненте: задовољство животом, позитивни афекат и низак ниво негативног афекта. Задовољство животом представља когнитивну компоненту субјективног благостања и дефинише се као појединчева глобална позитивна процена живота у складу са критеријумима које појединац сам дефинише. При томе је задовољство животом повезано са односом позитивних и негативних искустава, односно подразумева да су позитивна искуства у важним областима живота, која стварају позитивна осећања, бројнија у односу на негативна искуства повезана са негативним осећањима (Diner, 2000). Задовољство животом произилази из поређења очекивања особе и реалне ситуације и обухвата целокупни живот и његове појединачне аспекте. Самим тим не односи се на конкретну ситуацију, већ на сет искустава везаних за поједине домене живота (Vera, 1999, према Arslan, Hamarta & Uslu, 2010).

Теорија самодетерминације (Deci & Ryan, 2000), која се бави психолошким растом и развојем, као и психолошким потребама,

представља можда најзначајнији оквир разумевања карактеристика аутономне индивидуе, која је у стању да одреди сопствени пут. Аутономија се заправо односи на унутрашњи локус узročности и одређена је као интринзичка мотивација да се задовоље психолошке потребе. Када друштвени контекст подржава задовољење ових потреба, расте и субјективно благостање, па самим тим и задовољство животом. У супротном, када културни, друштвени или интрапсихички фактори ометају или блокирају задовољење психолошких потреба, долази до смањења субјективног благостања. Резултати појединих истраживања упућују на негативну повезаност између степена задовољења психолошких потреба и агресивности. У истраживању које се бавило испитивањем осветољубивости, утврђена је негативна корелација између задовољства животом и агресивности. Аутори извештавају да осветољубиви људи показују виши степен негативног афекта, који је повезан са агресивношћу, хостилношћу и бесом, па самим тим и нижи ниво задовољства животом (McCullough, Bellah, Kilpatrick & Johnson, 2001). Утврђено је да су бес и страх повезани са незадовољењем или ниским задовољењем психолошких потреба (Tong et al., 2009). Дакле, могло би се рећи да су агресија и задовољство животом међусобно повезани конструкти, при чему друштвени контекст и околности у великој мери одређују њихову израженост. Резултати истраживања Валоиса и сарадника (Valois, Paxton, Zullig & Huebner, 2006) указују да је задовољство животом негативно повезано са ризичним понашањем. Тачније резултати указују да је учешће у тучама и ношење оружја повезано са незадовољством животом.

Очекивало би се да људи у условима друштвене кризе показују повишени ниво агресивности, односно њених аспеката. Међутим, резултати истраживања спроведеног на нашим просторима не потврђују ову повезаност (Ранђеловић, Крстић & Бабић Антић, 2013). Из тог разлога, циљ овог истраживања био је проверити ове резултате на већем узорку и испитати везу између поменутих варијабли и задовољства животом.

МЕТОД

Циљ истраживања био је утврђивање нивоа изражености агресивности, као и задовољства животом у условима друштвене кризе. Такође, трагало се и за повезаношћу између агресивности, задовољства животом и степена угрожености у условима друштвене кризе, као и за повезаношћу поменутих варијабли са неким од социодемографских карактеристика. Проверавања је и могућност предикције задовољства животом на основу познавања вредности различитих аспеката агресивности (вербалне, физичке, беса и непријатељства) и степена угрожености у условима друштвене кризе.

Мере и инструменти

Агресивност у овом раду мерена је уз помоћу Бас и Перијеве скале агресивности (Buss & Perri, 1992). У скали се издвајају четири фактора: Физичка агесија (РА), Вербална агесија (ВА), Бес (А) и Непријатељство (Н). Укупан скор за агесију је збир факторских скорова. Потпуни упитник садржи 29 ставки, а испитаници на свакој од ставки одговарају заокруживањем једног од понуђених одговора на петостепеној скали Ликертовог типа (1 – потпуно типично за мене, 5 – потпуно атипично за мене). (Пример ставки на овом инструменту: *Постанем толико љут да ломим ствари; Ако ме неко удари, ја ћу му узвратити; Брзо “планем”, али се брзо смирим...*) Могући распон резултата за укупну агресивност износи од 29 до 145. Поузданост скале агресивности изражена Кронбаховим Алфа коефицијентом износи 0,87.

Степен угрожености појединца у условима друштвене кризе односи се на то у ком степену појединци процењују да је средина у којој живе за њих угрожавајућа (Минић, 2009). Операционализује се Упитником о степену угрожености појединца у условима друштвене кризе (Минић, 2009). Упитник садржи 14 ставки, а испитаници одговарају заокруживањем једног од понуђених одговора формулисаних тако да одговор под бројем 1 указује на низак, под бројем 2 на умерен и под 3 на висок степен угрожености испитаника. На пример, питање број три гласи: *Услови живота у средини у којој тренутно живиш су: од 1) повољни до 3) неповољни*; Питање број четири: *Слобода кретања у средини у којој живиш је: 1) неограничена, 2) делимично ограничена, 3) потпуно ограничена*. Овај упитник је примењиван на нашој популацији и показао се задовољавајуће поузданим (Минић, 2009; Минић, Ранђеловић, Станојевић, 2010; Минић, Станојевић, Ранђеловић, 2011). Поузданост у овој студији изражен преко Кронбах алфа коефицијента је 0,91.

Задовољство животом неки аутори објашњавају као когнитивну евалуацију целокупног живота, а кроз коју сваки појединац процењује свој властити живот (Diner, 2000; Penezić, 1999; Ранђеловић & Минић, 2012). Ова варијабла је операционално дефинисана преко скорa на Скали општег задовољства животом (Penezić, 1999). *Скала општег задовољства животом* (Penezić, 1999) састоји се од 20 ставки, где се 17 ставки односи на процену општег задовољства животом, док се преостале три ставке односе на процену ситуационог задовољства животом. Скала општег задовољства животом мери задовољство животом као когнитивну процену. Од испитаника се тражи да на петостепеној скали Ликертовог типа процене у којој мери се поједина ставка односи на њих саме. Одговори на појединачне ставке се крећу у распону од 1 – уопште се не слажем до 5 – у потпуности се слажем. На пример, ставка број три гласи: *Задовољан сам мојим животом; или ставка 13: Моја будућност изгледа добро*.

Укупан резултат се добија линеарном комбинацијом одговора, а резултати се крећу у распону од 20 до 100, при том виши резултат означава и веће задовољство животом. Поузданост интерне конзистенције скале у целини на овом узорку износи $\alpha = 0.90$.

Упитник социодемографских података начињен је за потребе овог истраживања и служи за регистровање социодемографских варијабли као што су: *пол* (мушки/женски), *место сталног боравка* (1 – Косово и Метохија; 2 – Јужна Србија), *образовање родитеља* (1 – завршена основна школа, 2 – завршена средња школа, 3 – завршена виша школа или високе струковне студије, 4 – завршен факултет, 5 – завршене постдипломске или докторске студије и више), и *задовољство материјалним стањем* (петостепена скала: 1 – једва састављамо крај са крајем..... 5 – иде нам веома добро).

Узорак

Узорак чине студенти (N=473) друге и треће године Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Начин одабира студената је квотни, а број испитаника са сваког факултета Универзитета у Приштини пропорционалан је уделу броја студената тог факултета укупној студентској популацији Универзитета у Приштини. И полна структура узорка (м/ж= 219/254) одсликава пропорционални однос мушких и женских студената Приштинског универзитета. Распоред студената (фреквенце и проценти) по факултетима дат је у Табели 1. За узорак су одабрани они студенти који имају стално место боравка у неком од градова Јужне Србије (N1=230) (Ниш, Лесковац, Прокупље, Блаци) или на територији Косова и Метохије (N2=243) (северни део Космета и српске енклаве на Косову и Метохији).

Табела 1. Опис укупног узорка према факултетима.

Table. 1. The description of overall sample according to faculties.

ФАКУЛТЕТ	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Филозофски	94	19.9	19.9
Правни	81	17.1	37.0
Економски	101	21.4	58.4
Технички	59	12.5	70.8
Медицински	49	10.4	81.2
Факултет спорта и физичке културе	43	9.1	90.3
Уметност	21	4.4	94.7
Учитељски	17	3.6	98.3
Пољопривредни	8	1.7	100.0
УКУПНО	473	100.0	

Процедура

Након добијања сагласности за реализовање истраживања од стране Ректората Универзитета у Приштини – Косовској Митровици, као и статистичких података о броју студената по факултетима, контактирано је са студентским службама свих факултета и договорена је реализација истраживања. Истраживање је спроведено у октобру 2013. године. На свим факултетима студенти су у оквиру регуларне наставе, на вежбама из појединих наставних предмета, уз присуство истраживача попуњавали упитнике. Упитници су задавни групно и попуњавање је трајало 45 минута по групи.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Израженост главних варијабли у истраживању

У Табели 2 су приказани дескриптивни показатељи (аритметичке средине, стандардне девијације и распони) за основне варијабле у истраживању (агресивност, степен угрожености у условима друштвене кризе, задовољство животом)

Табела 2. Израженост основних варијабли у истраживању.

Table 2. The prominence of basic variables in the research.

	N	Min	Max	AS	SD
Физичка агресија	473	9.00	44.00	20.49	7.20
Вербална агресија	473	5.00	25.00	15.07	3.75
Непријатељство	473	8.00	38.00	22.45	5.83
Бес	473	7.00	35.00	19.60	6.11
Укупна агресивност	473	34.00	133.00	77.63	17.85
Угроженост у условима друштвене кризе	473	14.00	40.00	24.16	7.77
Задовољство животом	473	26.00	100.00	71.91	13.72

Поређење добијене изражености испитиваних варијабли и теоријског распона скорова указује да су изражености укупне агресије и степена угрожености у условима друштвене кризе нешто испод теоријског просека, док је израженост задовољства животом нешто изнад теоријског просека. Што се тиче изражености појединачних аспеката агресије, једино је вербална агресија на нивоу теоријског просека, док су остали аспекти агресије испод теоријског просека. Када је реч о укупном скору на агресији, овај резултат се поклапа са добијеном просечном вредношћу агресије у истраживању Ранђеловића и сар. (2013) на студентској популацији, која износи 77,63. Међутим, интересантно је да је овај резултат

близак изражености укупне агресивности добијене у истраживању Милошевић и Башчаревић (2011) на узорку одраслих особа, које су се у периоду испитивања налазиле на барикадама у српском делу Косовске Митровице у тренутку ескалације етничких превирања на овом подручју, што је у извесној мери могло индуковати већи ниво агресивности. С обзиром на то, очекивало би се да студенти заправо показују нижи ниво агресивности у односу на поменути узорак у истраживању Милошевић и Башчаревић (2011), нарочито што је актуелна друштвена ситуација стабилнија, па сами тим и сигурнија. Ипак, треба имати у виду и то да упитник коришћен у оба истраживања мери трајну диспозицију, а не понашање испровоцирано тренутном ситуацијом.

Повезаност основних варијабли у истраживању

Један од истраживачких циљева био је и испитивање повезаности између различитих аспеката агресивности, степена угрожености у условима друштвене кризе, као и задовољства животом. Ово је проверавано Пирсоновим коефицијентом корелације, а резултати су приказани у Табели 3.

Табела 3. Повезаност различитих аспеката агресивности, угрожености у условима друштвене кризе и задовољства животом.

Table 3. The connection between different aspects of aggressiveness, the level of endangerment in the conditions of social crisis and life satisfaction.

		Укупна агресивнос т	Физичка	Бес	Вербална	Хостилност
Угроженост у условима друштвене кризе	Pearson	.088	.095 ^(*)	.006	.051	.113 ^(*)
	Correlation					
	Sig. (2-tailed)	.056	.039	.894	.268	.014
	N	473	473	473	473	473
Задовољств о животом	Pearson	-.066	.017	-.003	.027	-.238 ^(**)
	Correlation					
	Sig. (2-tailed)	.152	.707	.946	.551	.000
	N	473	473	473	473	473

* Корелација је значајна на нивоу 0.05.

** Корелација је значајна на нивоу 0.01.

Испитивањем повезаности између варијабли обухваћених овим истраживањем утврђена је позитивна корелација између степена угрожености у условима друштвене кризе и физичке агресивности ($r=0.095$, $p<0.05$) и степена угрожености и непријатељства (хостилности) ($r=0.113$, $p<0.05$). Могло би се рећи да су добијени резултати очекивани. На-

име, иако добијене корелације нису високе, указују да ипак постоји веза између друштвеног окружења у коме живи појединац и агресивности. Дакле, уколико друштвене околности не подржавају задовољење биолошких и психолошких потреба, и на тај начин осујећују јединку, допринеће вишем нивоу хостилности и физичке агресивности. Уколико хостилност сагледамо као негативну евалуацију других, што укључује одбојност и презир према другима (Spielberger et al., 1983, према Ramirez & Andreu, 2006), можемо разлог томе можда потражити у незадовољству, осујећености, а можда и у осећању безизлажности из ситуације. Наведено потврђује и добијена негативна корелација између задовољства животом и хостилности ($r = -0.238$, $p < 0.05$). У складу са тим очекује се и повећање испољавања физичке агресије, јер било каква врста угрожености провоцира и одбрамбену реакцију, која код многих људи подразумева физичку агресивност. Бус (Buss, 1961, према Ramirez & Andreu, 2006) као последицу напада на друге појединце или групу сопственим телом или оружјем – како дефинише физичку агресију – наводи савладавање препреке и отклањање узрока који наноси штету или наношење штете и бола другом појединцу или групи. Када је реч о нашем узорку, могло би се претпоставити да физичка агресивност, како је већ и наведено, има за последицу отклањање узрока штете и осујећења.

Повезаност агресивности и појединих социодемографских карактеристика

Испитивана је и повезаност између различитих аспеката агресивности и појединих социодемографских карактеристика (ред рођења, материјални статус, образовање родитеља, пол, место сталног боравка).

Укрштањем агресивности и различитих социодемографских података добијени су интересантни подаци. Наиме, резултати указују на постојање позитивне, ниске, али статистички значајне корелације између физичке агресије и образовања и оца ($r = 0.122$, $p < 0.05$) и мајке ($r = 0.119$, $p < 0.05$). У истраживању директног и индиректног вршњачког насиља Недимовић и Биро (2011) добијају резултате који указују да образовање родитеља не представља битни предиктор за испољавање вршњачког насиља основаца. Добијени резултат у овом истраживању је неочекиван и тешко га је објаснити. Ово се евентуално може довести у везу са васпитним стилем родитеља. Познато је да пермисивни и ауторитарни родитељски стил представља погодну климу за развој склоности ка агресивном понашању (Baumrind, 1966). Дакле, и превише попустљиви и превише строги родитељи одгајаће децу која ће бити импулсивна, имати малу самоконтролу и низак праг толеранције. На основу наведеног могло би се рећи да наши резултати указују да образованији родитељи заправо имају децу склонију физичкој агресији, која као последицу има отклањање узро-

ка штете и осујећења, односно изазвана је фрустрацијом и осујећењем, коју ова деца вероватније слабије толеришу, а што је даље, претпостављамо, у вези са родитељским стилем. Истраживање спроведено од стране Чижманског и сар. (Чижмански, Петровић & Зотовић, 2008) показује да је већи степен директне агресије повезан са негативним полом две димензије које одређују родитељски стил – контрола и емоционалност, тј. са ограничавајућим и спутавајућим васпитним стилем оба родитеља и са хладним и одбијајућим ставом мајке, што донекле потврђује претпоставку изведену из резултата нашег истраживања. Поред овог резултата, добијена је и статистички значајна позитивна корелација између процене материјалног статуса сопствене породице и хостилности ($r=0.157$, $p<0.01$), што би значило да су особе које процењују материјално стање своје породице као задовољавајуће и хостилније. У истраживању Недимовића и Бироа (2011) показало се да материјално стање у породици представља битни предиктор индиректног вршњачког насиља (манипулативно и социјално насиље) основаца, али овај предиктор има негативни смер (предзнак бета коефицијента). Дакле, резултати добијени у нашем истраживању нису у складу са резултатима наведеног истраживања. Евентуално објашњење добијених резултата било би да хостилност, као што смо већ навели, представља негативну евалуацију других и подразумева одбојност и презир према другима и дефинисана тако може се лако повезати са бољим материјалним статусом породице, у којима се веома често гаји овакав став према особама нижег материјалног и социјалног статуса, а што је нарочито изражено у друштву које је у кризи вредности и дестабилисано аномијом која утиче како на индивидуални, тако и на групни морал.

Разлика у изражености основних варијабли у истраживању (различитих аспеката агресивности, степен угрожености у условима друштвене кризе, задовољство животом) с обзиром на пол и место сталног боравка испитаника испитивана је т-тестом значајности разлика за независне узорке. Резултати су приказани у табелама 4 и 5.

Резултати поређења агресивности и њених форми указују на постојање статистички значајне разлике у изражености укупне ($t=3.081$, $df=471$, $p<0.01$) и физичке агресивности ($t=6.959$, $df=471$, $p<0.01$) с обзиром на пол испитаника (Табела 4). Тачније, мушки испитаници показују виши степен опште и физичке агресивности. До сличних резултата долазе Ранђеловић, Крстић & Бабић-Антић (2013), који извештавају да је физичка агресивност израженија код мушких испитаника у односу на женске испитанике. Овакви резултати су очекивани. Агресивност се одувек више везује за мушки пол, при чему се објашњења повећане агресивности мушкараца тичу биолошке основе – тестостерон, али и социјалног окружења, учења и културног наслеђа (Bjorkqvist, 1994). Бус (Buss, 1961, према Bjorkqvist, 1994) твр-

дио је да је агресивност толико ретка код жена да је не вреди испитивати, односно агресија је по мишљењу овог аутора типично мушки феномен. Међутим, изучавање агресивности жена је све чешће, а свакодневно се суочавамо са тим да је агресивност како мушки, тако и женски феномен. Веровање да су жене мање агресивне у односу на мушкарце једино је прихватљиво уколико агресивност посматрамо само као физичку агресивност. Сагледавањем интерперсоналних односа одраслих могло би се рећи да физичка агресивност заправо представља изузетак, а не правило, односно да су у међуљудским односима чешће присутни други облици агресије, као што је вербална и индиректна агресија. Испитујући разлике између младића и девојака у манифестацији индиректних форми агресије Хес и Хеген (Hess & Hagen, 2006) извештавају о јачој жељи жена да испоље индиректну агресију. У истраживању спроведеном на адолесцентима, Видановић и Анђелковић (2009) не долазе до резултата који би указали на постојање разлика у изражености базичне агресивности између младића и девојака. Дакле, агресивност се не може приписати само мушкарцима, већ можемо говорити о различитим стиливима агресивности. Мушкарци су склонили испољавању директне, физичке агресије, док жене показују тенденцију да манифестују индиректне форме агресивности.

Табела 4. Значајност разлика у нивоу изражености основних варијабли у истраживању с обзиром на пол испитаника.

Table 4. The significance of differences in the level of prominence of basic variables in the research in view of the examinee's gender.

	пол	N	AS	SD	t	df	sig
Укупна агресивност	мушки	219	80.3333	18.30008	3.081	471	.002
	женски	254	75.3071	17.15496			
Физичка агресија	мушки	219	22.8630	7.07233	6.959	471	.000
	женски	254	18.4567	6.68460			
Бес	мушки	219	19.6301	6.22773	.077	471	.939
	женски	254	19.5866	6.02747			
Вербална агресија	мушки	219	15.2740	3.65581	1.064	471	.288
	женски	254	14.9055	3.83953			
Хостилност	мушки	219	22.5662	6.03803	.386	471	.699
	женски	254	22.3583	5.65839			
Угроженост у условима друштвене кризе	мушки	219	24.0502	7.44658	-.292	471	.770
	женски	254	24.2598	8.05732			
Задовољство животом	мушки	219	72.5845	14.03259	.990	471	.322
	женски	254	71.3307	13.46085			

Табела 5. Значајност разлика у нивоу изражености основних варијабли у истраживању с обзиром на место сталног боравка.

Table 5. The significance of differences in the level of prominence of basic variables in the research in view of permanent residence.

		N	AS	SD	t	df	sig
Укупна агресивност	Ј. Србија	230	77.2870	17.79101	-.411	471	.681
	КиМ	243	77.9630	17.94121			
Физичка агесија	Ј. Србија	230	20.0957	7.34963	-1.179	471	.239
	КиМ	243	20.8765	7.05653			
Бес	Ј. Србија	230	19.9348	6.07451	1.135	471	.257
	КиМ	243	19.2963	6.14853			
Вербална агесија	Ј. Србија	230	15.0000	3.81905	-.428	471	.669
	КиМ	243	15.1481	3.70206			
Хостилност	Ј. Србија	230	22.2565	6.11315	-.718	471	.473
	КиМ	243	22.6420	5.55880			
Угроженост у условима друштвене кризе	Ј. Србија	230	17.9348	3.21841	-27.080	471	.000
	КиМ	243	30.0576	6.02378			
Задовољство животом		230	73.5826	13.56143	2.592	471	.010
Укупна агресивност	Ј. Србија	243	70.3292	13.72511			

Поређењем групе студената са подручија Косова и Метохије и групе студената из Јужне Србије добијени су резултати (Табела 5) који указују на постојање разлика у погледу нивоа угрожености у условима друштвене кризе ($t=-27.080$, $df=471$, $p<0.01$) и задовољства животом ($t=2.592$, $df=471$, $p<0.01$). Наиме, студенти са сталним местом боравка на територији Косова и Метохије показују виши степен друштвене угрожености, као и нижи степен задовољства животом, што је и очекивано с обзиром на то да место боравка ових студената стално потресају етничка превирања и сукоби, при чему је стабилност неких друштвених институција, које би требало да пруже структуру и сигурност грађанству, изгубљена и мали су изгледи за њено поновно успостављање. У прилог овоме говоре и подаци добијени у истраживању Милошевић и Башчаревић (2011), који су испитивали израженост угрожености испитаника учесника барикада у месту Рударе. Више од 50% испитаника оцењује да су угрожени у различитим аспектима живота, односно када су у питању услови живота, људска права и опстанак у средини у којој живе.

Могућност предикције задовољства животом на основу вредности агресивности и степена угрожености у условима друштвене кризе

Проверавана је и могућност предикције вредности задовољства животом на основу изражености различитих аспеката агресивности (физичке, вербалне, беса и непријатељства) и степена угрожености у

условима друштвене кризе. За то је коришћена мултипла регресиона анализа, ентер поступак. Резултати су приказани у Табели 6.

Табела 6. Мултипла регресиона анализа: Различити аспекти агресивности (вербална, физичка, бес и непријатељство) и степен угрожености у условима друштвене кризе као предиктори задовољства животом код студената (Ентер поступак).

Table 6. Multiple regression analysis: Different aspects of aggressiveness (verbal, physical, anger and hostility) and the the level of endangerment in the conditions of social crisis as predictors of students' life satisfaction (procedure enter).

Предиктори	Критеријум: Задовољство животом		
	Beta (β)	Значајност	Сажетак модела
Физичка агресија	.081	.122	R= 0.409**
Бес	.031	.604	R ² =0.167**
Вербална агресија	.102	.060	F(5,467)= 18.760**
Хостилност	-.287	.000	Значајност = 0.000
Степен угрожености у условима друштвене кризе	-.299	.000	

Коефицијент мултипле корелације износи $R = 0.409$ и објашњава линеарну повезаност критеријумске варијабле (задовољство животом) са предикторима (*вербална агресивност, физичка агресивност, бес, непријатељство и ниво угрожености у условима друштвене кризе*). Коефицијент мултипле детерминације износи $R^2 = 0.167$, што значи да је проценат варијансе, који је заједнички критеријуму и скупу предикторских варијабли убачених у процедуру 17%.

Добијена вредност није висока, али ипак указује да агресивност и степен угрожености у условима друштвене кризе предвиђају у извесном мери степен задовољства животом појединца. Претпоставка од које смо кренули потврђена је овим резултатом. Дакле, живот у условима друштвене кризе утицаће на појединчеву глобалну процену живота. Позитивна процена би подразумевала доминацију позитивних искустава у односу на негативна, а квалитет ових искустава би могао бити директно повезан са степеном угрожености у условима друштвене кризе. Из Табеле 6, на основу вредности стандардизованих бета коефицијента, може се уочити да, када је реч о појединим аспектима агресивности, хостилност има највишу предиктивну вредност у моделу. С обзиром на то да се хостилност односи на когнитивни аспект агресивности, заправо на негативну евалуацију људи и ствари (Buss, 1961, према Ramirez & Andreu, 2006), а истовремено и задовољство животом се односи на когнитивну евалуацију целокупног живота (Diner, 2000; Penezić, 1999; Ранђеловић & Ми-

нић, 2012), можемо рећи да је веза између ове две варијабле очекивана, као и негативан смер (предзнак бета коефицијента), који указује на то да особе које имају више вредности на хостилности имају ниже скорове на задовољству животом.

ЗАКЉУЧАК

Један од наших основних истраживачких циљева био је испитивање повезаности између различитих аспеката агресивности, степена угрожености у условима друштвене кризе, као и задовољства животом. Резултати су потврдили позитивну корелацију између степена угрожености у условима друштвене кризе и физичке агресивности, као и степена угрожености и хостилности, коју смо, у складу са истраживањима која су се бавила том темом, и очекивали.

Подузорок студената са подручја Косова и Метохије, у односу на подузорок студената из Јужне Србије, разликује се у погледу степена друштвене угрожености. Наиме, студенти са сталним местом боравка на територији Косова и Метохије показали су виши степен доживљаја друштвене угрожености, а нижи задовољства животом, будући да су и разлике базиране на несигурности у реалном егзистенцијалном окружењу које потресају етничка превирања.

Показало се да постоји делимична могућност предикције вредности задовољства животом на основу изражености различитих аспеката агресивности и степена угрожености у условима друштвене кризе. То је и потврда полазне претпоставке да ће живот у условима друштвене кризе утицати на појединчеву глобалну процену живота. Квалитет ових искустава би могао бити директно повезан са степеном угрожености, при чему би позитивна процена подразумевала доминацију позитивних искустава у односу на негативна.

Особе које имају више вредности на хостилности, имају ниже скорове на задовољству животом, будући да се агресивност може сагледати и као негативна когнитивна евалуација живота, људи и ствари. Ово истраживање потврђује да, уколико су друштвене околности осујећујуће, па тиме не подржавају задовољење биолошких и психолошких потреба појединаца, доприносе вишем нивоу хостилности и физичке агресивности.

Ограничења овог истраживања тичу се, пре свега, узорка који је подразумевао искључиво студентску популацију. Актуелност теме којом смо се бавили у овом истраживању упућује на потребу спровођења истог или сличног истраживања на већем узорку из опште популације, чиме би закључци изведени из добијених резултата били веродостојнији и пружали могућност шире генерализације. Следеће ограничење јесте начин „мерања“ степена угрожености у условима друштвене кризе. Наиме, вредност коју смо добили у истраживању

представља субјективну меру угрожености, која није занемарљива, нарочито уколико истражујемо колико су испитаници задовољни сопственим животом. Међутим, интересантно би било наћи начин за регистровање појединих објективних показатеља угрожености у условима друштвене кризе и сагледати однос вредности ових објективних показатеља са осталим варијаблима обухваћеним овим истраживањем. У даљим истраживањима било би добро испитати још неке аспекте субјективног благостања, као и поједине факторе који би могли бити модератори или медијатори везе између социодемографских варијабли и разичитих аспеката агресивности, као нпр. васпитни стил родитеља.

ЛИТЕРАТУРА

- Arslan, C., Hamarta, E. & Uslu M. (2010). The relationship between conflict communication, self-esteem and life satisfaction in university students. *Educational Research and Reviews*, 5(1), 31–34.
- Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior, *Child Development*, 37(4), 887–907.
- Bjorkqvist, K. (1994). Sex Differences in Physical, Verbal, and Indirect Aggression: A Review of Recent Research. *Sex Roles*, 30 (3/4), 177–188.
- Bushman, B.J., & Anderson, C.A. (1998). Methodology in the study of aggression: Integrating experimental and nonexperimental findings. U Geen R. & Donnerstein, E. (Eds.) *Human aggression: Theories, research and implications for policy*. (str. 23–48). San Diego, CA: Academic Press.
- Buss, A.H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452–459.
- Valois, R.F., Paxton, R., Zullig, K. & Huebner, E.S. (2006). Life satisfaction and violent behaviors among middle school students. *Journal of Child and Family Studies*, 15, 695–707. doi: 10.1007/s10826-006-9043-z
- Видановић, С. & Анђелковић, В. (2009). Агресивност, склоност ка ризичном понашању и структура породице адолесцената. [Aggressiveness, tendency to risky behavior and family structure of adolescents]. *Настава и васпитање*, 3, 386–398.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behaviour. *Psychological Inquiry*, 11 (4), 227–268.
- Diner, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness, and a proposal for national index. *American Psychologist*, 55, 34–43.
- Јовановић, В. & Нововић, З. (2008). Кратка скала субјективног благостања – нови инструмент за процену позитивног менталног здравља [The short subjective well-being scale – new instrument for measurement of positive mental health]. *Примењена психологија*, 1 (1–2), 77–94.
- McCullough, M.E., Bellah, C.G., Kilpatrick, S.D. & Johnson, J.L. (2001). Vengefulness: Relationships With Forgiveness, Rumination, Well-Being, and the Big Five. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27 (5), 601–610.
- Милошевић, Б. & Башчаревић, И. (2011). Агресивност и степен угрожености услед политичког насиља на Косову и Метохији. [Aggressiveness and endangerment level due to political violence in Kosovo and Metohija] У

- Маликовић, Д., Шуваковић, У. & Стевановић, О. (Ур): *Политичко насиље, Међународни тематски зборник [Political Violence, Thematic collection of papers of international significance]* (319–327). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет.
- Минић, Ј. (2009). *Осећај кохерентности код средњошколаца неалбанске националности са Косова и Метохије*. [The sense of coherence among high school non-Albanians in Kosovo and Metohija] Магистарски рад. Бања Лука: Филозофски факултет.
- Минић, Ј., Станојевић, Д., Ранђеловић, Д. (2011). Самопоштовање, осећај кохерентности и стратегије превладавања стреса адолесцената са Косова и Метохије, [Self-esteem, sense of coherence and coping strategies of adolescents from Kosovo and Metohija]. У: Ковачевић, М. (Ур): *Наука и политика [Science and politics]* (651–666). Пале: Филозофски факултет.
- Минић, Ј., Ранђеловић, Д., Станојевић, Д. (2010). Осећај кохерентности, самопоштовање и проактивно превладавање средњошколаца у условима друштвене кризе на Косову и Метохији. [The sense of coherence, self-esteem and proactively overcome high school students in terms of social crisis in Kosovo and Metohija] У: Маликовић, Д. (ур): *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима [Kosovo and Metohija in the flows of civilization]*, 5 (261–276.). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет.
- Недимовић, Т. & Биро, М. (2011). Фактори ризика за појаву вршњачког насиља у основним школама. [Risk factors for the occurrence of bullying in elementary schools] *Примењена психологија*, 3, 229–244.
- Penezić, Z. (1999). *Zadovoljstvo životom: Relacije sa životnom dobi i nekim osobnim značajkama [Relationships with age and some distinctive features]*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Ramirez, J.M. & Andreu, J.M. (2003). Aggression's Typologies. *International Review of Social Psychology*, 16 (3), 125–141.
- Ramirez, J.M. & Andreu, J.M. (2006). Aggression, and some related psychological constructs (Anger, Hostility, and Impulsivity). Some comments from a research project. *Neuroscience and Behavioral Reviews*, 30, 276–291.
- Ранђеловић, Д., Минић, Ј. (2012). Предиктори задовољства животом код студената. [Predictors of life satisfaction among students], *Енџрами*, 34, 59–68.
- Randelović, D., Krstić, M. & Babić-Antić, J. (2013). Importance of monitoring the mental health among the students. *Academica Science Journal Psychologica Series*, 2(3), 19–28.
- Suris, A., Lind, L., Emmett, G., Borman, P.D., Kashner, M. & Barratt E.S. (2004). Measures of aggressive behavior: Overview of clinical and research instruments. *Aggression and Violent Behavior*, 9, 165–227. doi: 10.1016/S1359-1789(03)00012-0
- Tong, E. M. W., Bishop, G. D., Enkelmann, H. C., Diong, S. M., Why, Y. P., Khader, M., & Ang, J. (2009). Emotion and appraisal profiles of the needs for competence and relatedness. *Basic and Applied Social Psychology*, 31, 218–225.
- Hess, N.H. & Hagen, E.H. (2006). Sex differences in indirect aggression Psychological evidence from young adults. *Evolution and Human Behavior*, 27, 231–245.
- Чижмански, А., Петровић, Ј., Зотовић, М. (2008). *Повезаност агресивног понашања код деце и адолесцената са социометријским статусом и перцепцијом васпитних ставова родитеља [Correlation between aggressive behavior in children and adolescents with sociometric status and perception of educational attitudes of parents]*. *Настава и васпитање*, 57 (3), 303–317.

Dušan Randjelović, University of Pristina, temporarily seated in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy, Department of Psychology, Kosovska Mitrovica
Milica Mitrović, Bojana Dimitrijević, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of Psychology, Niš

AGGRESSIVENESS AND LIFE SATISFACTION IN TIMES OF SOCIAL CRISIS

Summary

Due to social instability and life conditions and due to effects of numerous stressors, the young people in Serbia have been facing almost daily psychological pressure, which is manifested in the disruption of various aspects of mental health of an individual. Consequently, there is an increase of various forms of expressing aggression and violence as a result of our reality.

The aim of this empirical research was to determine the level of prominence of different aspects of aggression – verbal, physical, anger, and hostility – and life satisfaction in times of social crisis. We also searched for the connection between aggressiveness, life satisfaction, and the degree of vulnerability in times of social crisis, as well as for the connection of the aforementioned variables with some of the socio-demographic characteristics. We also verified the possibility to predict life satisfaction based on the value of different aspects of aggressiveness (verbal, physical, anger, and hostility) and the degree of vulnerability in times of social crisis.

We used the following instruments on a sample of 473 students of the University of Priština-Kosovska Mitrovica: Scale of Aggression (Buss & Perry, 1992), Scale of Overall Life Satisfaction (Penezić, 1999), and the Questionnaire on the Degree of Vulnerability of an Individual in Times of Social Crisis (Minić, 2009). We also used the following data-processing techniques: the techniques of descriptive statistics, Pearson's correlation coefficient, t-test of significant difference, and multiple regression analysis.

The results showed that the prominence of overall aggression and the degree of vulnerability in times of social crisis is below the theoretical average, whereas the prominence of life satisfaction exceeds it.

The degree of vulnerability in times of social crisis positively correlates with physical aggressiveness and hostility. In terms of the relationship between different aspects of aggressiveness and certain socio-demographic characteristics, we confirmed a low, but still statistically significant, correlation between physical aggression and the education of the parents. We also found that male respondents show a statistically significant higher level of overall and physical aggressiveness compared to female respondents. The students with permanent residence in Kosovo and Metohija show a higher degree of vulnerability in times of social crisis, as well as a lower level of life satisfaction, compared to the students from Southern Serbia. In addition, we confirmed the possibility of predicting life satisfaction based on the degree of vulnerability in times of social crisis and different aspects of aggressiveness. The percentage of the explained variance is 17%, and hostility has proven to be the best predictor.

The results of this study partly coincide with similar studies conducted in the Republic of Serbia, as well as with some foreign studies. In view of the obtained results, the authors propose further research, particularly research focused on the examination of other aspects of subjective wellbeing and of certain factors that could be regarded as either moderators or mediators of the relationship between socio-demographic variables and different aspects of aggressiveness.